

ENIGMA LOCI – ARCHITEKTURA, ČLOVĚK, KRAJINA (I. PŘEHLED DĚJIN URBANISMU)

Brno 2020

Jiří Kroupa

Výběr ze základní literatury a pojmy

Leonardo Benevolo, Storia della città. Roma 1975.

Christian Norbert-Schulz, Genius loci. K fenomenologii architektury. Praha 1994.

Kevin Lynch, The Image of the City – Obraz města. Praha 2004.

Hannes Stekl (Hg.), Architektur und Gesellschaft. Salzburg 1980.

David H. Pinkney, Napoleon III and the Rebuilding of Paris. Princeton 1958.

M. H. Baillie Scott, Dům a zahrada. Praha 1910.

Frank Lloyd Wright, The Living City. New York 1958.

Zdeněk Kudělka, Bohuslav Fuchs. Brno 1966.

Robert Venturi – Denise Scott Brown – Steven Izenour, The Learning from Las Vegas /
Lernen von Las Vegas. 1978/1979.

Rem Koolhaas, Delirious New York. A Retroactive Manifesto for Manhattan. Rotterdam
1994.

Jiří Hrůza, Slovník soudobého urbanismu. Praha 1977.

Jiří Hrůza, Svět měst. Praha 2014.

Příklady pojmů:

a) Kevin Lynch, 1960:

cesta – hranice – uzel – oblast – významný vizuální prvek

b) Christian Norberg-Schulz, 1981:

struktura místa: prostor – charakter – „duch místa“

cesta – směřování – ohnisko – oblast

1) Uvedení: Enigma loci vs. genius loci

Urbanismus – městské plánování, pojem znamená především vědomé plánování města:

- a) jednak jeho celkový vzhled a obrys, rozložení funkcí (např. chrámový okrsek, farní kostel a náměstí, správní centrum, oblast vrchnostenského-panského stavebnictví apod.),
- b) jednak úpravu městského interiéru (propojení vnitřních částí, prostory pro shromažďování, významné městské a společenské objekty, zahrady apod.).

Města v „předurbanizační“ době byla zakládána:

- a) v souladu přírodními podmínkami (kopce a údolí, poloha u řeky, na křižovatce cest, při významném brodu, při nějakém významném nalezišti surovin). Příklad: starověké město Chattušaš = hlavní město říše Hethitů, v rozlehlém přírodním areálu – kopce tvoří přírodní opevnění – město je souborem od sebe oddělených funkčních částí (královský palác, menší tvrze, sakrální okrsky, okrsky řemeslníků).

- b) jako nově zakládaná kolonizační města (na půdorysu čtverce s šachovnicovým půdorysem ulic). Jedním z prvních měst nově vybudovaných na tomto pravidelném půdorysu byl řecký Milétos, který byl zcela zničen a vyplněn Peršany a poté od roku 479 př. Kr. zcela nově založen (projektantem byl Hippodamos z Milétu). Později byl šachovnicový půdorys používán jakonejjednoduší schémanově zakládaných měst – až do raného novověku.

Urbanismus můžeme zkoumat z pozice dějin umění (dějin architektury), z pozice tvůrčího oboru architektury obecně, z pozice sociologie. Důležité pojmy pro pochopení urbanistické struktury najdeme v moderních publikacích:

Kevin Lynch, The Image of the City – Obraz města. Praha 2004.

Lynchova kniha vyšla v originále již roku 1960. V ní stanovuje základní prvky, pomocí nichž můžeme popsat a porozumět struktuře města: **cesta, hranice, uzel, oblast, významný prvek.**

Christian Norbert-Schulz, Genius loci. K fenomenologii architektury. Praha 1994.

Knih norského architekta vyšla roku 1981. Vychází z pojetí existencialistické filozofie a rozlišuje přírodní strukturu místa (**prostor, charakter**) a duch místa (propojení přírodních daností s postupněstavěnými domy a místy). V charakteristice města rozeznává pojmy: **cesta – směřování – ohnisko – oblast.**

Genius loci (duch místa) – přírodní charakter prostředí, jemuž odpovídá historická i nová výstavba. Příklad: Řím na sedmi pahorcích.

Enigma loci (hádanka místa) – pozdější výstavba ulic a domů, paláců, kostelů respektuje tradici dříve postavených objektů. Příklad: Kroměříž (město se dvěma náměstími).

2) Počátky vědomého a vnímaného urbanismu v raném novověku (perspektiva – Vitruviánský emblém – „prospetto“ a „aspetto“).

Perspectiva artificialis (perspektiva geometrická, lineární): Využití nové renesanční perspektivy bylo jedním z nejdůležitějších předpokladů pro zrod novověkého urbanismu. S „geometrickou“ perspektivou experimentovali ve Florencii v první polovině 15. století zejména *Filippo Brunellesco*, jenž ji objevil, poté *Leon Battista Alberti* a *Piero della Francesca*, kteří ji zpopularizovali ve svých textech a konečně v 16. století Daniele Barbaro (patron Palladiův), jenž vytvořil o geometrické perspektivě vědecké kompendium. V něm rozlišil „aspetto“ (vzhled, zážitek) a „prospetto“ (perspektivní průhled, prožitek).

Pro své tvůrce byla lineární perspektiva spolu obecně s geometrií božskými průvodkyněmi k pochopení a racionálnímu utřídění světa. Zpočátku byla perspektiva používána zvláště v malířství, kresbě a teprve až posléze, ve 2. polovině 15. století, také v architektuře a urbanismu. Byla významným prvkem, jenž se uplatnil ve vztahu mezi subjektivním vědomím jednotlivce a jemu představovaným, přirozeným „světem“. Vytvářela „prospetto“ – průhled člověka od pozorovacího bodu k ohnisku.

Typickým příkladem nového vztahu člověka ke svému okolí byly nové medicéjské vily v Toskánsku. Ty byly budovány v okolních kopcích kolem města Florencie. Byly stavěny tak, že měly perspektivní výhlídku směrem do nížiny, v níž se rozkládá město Florencie. Ústřední perspektivní bod byl přitom vyznačený nově vystavěnou dómskou kopulí. Obdobně o vilách jako ohniscích nebo zdrojích perspektivního pohledu uvažoval Leon Battista Alberti v polovině 15. století v jednom z prvních teoretických spisů o architektuře (*De re aedificatoria*):

„Myslím, že vilový dvorec má být v té části území, která je v nejlepším spojení s majitelovými stavbami městskými. Vilový dvorec nebude tedy příliš vzdálen od města... a měl by zaujímat místo nejdůstojnější. Takové místo bude zdaleka viditelné, a z něho bude zase vidět město, moře a rozlehlou rovinu, známé vrcholky kopců a hor a rozkošné zahrady, přičemž před očima se budou rozkládat lákavé rybolovy a honitby.

V takových souvislostech byla perspektiva využívána při vyznačování statického pohledu z určitého místa vily (zejména portiku či hlavního portálu) buď směrem k městu, případně k horským vrcholům, anebo k blízké zahradě. Původní vily byly zřetelně stavěny především při využití podobných dálkových průhledů-prospektů.

Naproti tomu **Vitruviánská figura** (srov. její rekonstrukce u Albertiho a zejména následná kritika na kresbě Leonarda da Vinci) představuje druhý způsob raně novověkého pohledu – „aspetto“ (aspekt, jasné zření vzhledu struktury, v níž je kolem základního ohniska kolem dokola centralizován prostor (např. Leonardova kreslená skica na urbanistickou úpravu Milána ve tvaru kruhu).

3) Sensualizace krajiny a místa

- (a) *palazzo, villa a jejich scénická integrace v krajině Toskánska*
- (b) *racionalizace přírody a zahrady ve městě (Římská villa)*
- (c) *enigma loci na venkově (Palladio v Benátsku-Venetu).*

Boccacciovo líčení malé, uzavřené společnosti z města, která hledá útočiště ve vile na venkově, představuje určitý symptomatický rys ve společenském životě v Toskánsku. Pobyt v předměstské vile ztělesňoval sice radosti venkovského života, ale tento život se odehrával v rámci městských činností a běžných životních způsobů jako jejich určité rozšíření. Podobně stavební typ předměstské vily byl ve své modelové podobě založen na ideji městského paláce, pro níž je rovněž „městským způsobem“ aranžována okolní příroda. Z této blízkosti města a přírodního okolí vyrůstá villegiatura.

Villegiatura: Tento pojem znamená kulturní ideál venkovského života v Toskánsku, vytvořený v průběhu 14. a 15. století. O takovém ideálu hovořil např. roku 1462 Cosimo de Medici, když napsal filozofu Marsilio Ficinovi: „*Včera jsem přišel do své vily v Careggi ne proto, abych kultivoval svou zemi, ale abych kultivoval svou duši*“. Ostatně právě v této vile se scházela neoficiální humanistická *Accademia platonica*. Cosimo de Medici se v takřka středověké tvrzi oddával četbě a studiu a při procházkách v malé zahradě hledal kontemplaci a arkadický klid. V italském prostředí ovšem prošlo téma vily proměnou v čase, ale také v geografickém kontextu. S každou z geografických oblastí je přitom spojena poněkud odlišná podoba zahrady, budované v její blízkosti:

a) *Toskánsko* – vila se zahradou je zapojená do toskánské krajiny, je budována v blízkosti Florencie a rozšiřuje tak městský urbanismus do přírodního okolí. Zjevnou novinkou zde je ta skutečnost, že jednotlivé stavební prvky v těchto celcích jsou umísťovány do vzájemného prostorového vztahu (ve středověku byly k sobě stavby přidávány naopak zejména agregátově, případně symbolicky). Stavby a přilehlé zahrady spolu s dalším architektonickým vybavením (loggia, arkáda, portikus) byly přitom navzájem spojovány architektonickými a perspektivními prostředky (série, sekvence, vzájemné navazování apod.) do zcela nového celku. Medicejské vily v Toskánsku kolem Florencie: *Cosimo il Vecchio Medici* (1389-1464) vystavěl vily v Careggi, v Cafaggiolu, v Trebbiu. Jeho nástupce, *Lorenzo il Magnifico* (1449-1492) proslul jednou z nejkrásnějších renesančních vil vůbec v místě, nazývaném Poggio a Cajano. Jeden z jeho politických protivníků, *Giovanni di Pierfrancesco Medici* (1467-1498) naopak zahájil budování vily v Castellu (ta byla později v 16. století přestavěna). Další medicejské vily byly upravovány a budovány v průběhu 16. století v době medicejských velkovévodů: Villa „La Petraia“, Villa l’Ambroggiana in Montelupo Fiorentino, zahrada „Boboli“ ve Florencii, po 1550 (Florentská zahrada se stala jednou z nejobdivovanějších zahrad kolem roku 1600. Její ohlas nalezneme např. v původní podobě zahrady Lucemburského paláce v Paříži i ve starší podobě zahrady zámku Lednice na Moravě).

b) *Řím* – vila zde znamená přírodní park ve městě; v něm je umístěno kasino, palazzo (je tedy určitým protipólem toskánské vily). Na přelomu 16. a 17. století se utváří klasická římská

vila. Nejdůležitější příklady tohoto typu letních obydlí uprostřed rozlehlé zahrady jsou přirozeně v samotném Římě, napůvodních starořímských pahorcích: Villa Medici, po (Bartolomeo Ammanati), Villa Borghese (Flaminio Ponzio, Giovanni Vasanzio), *Orti Farnesiani*, *Villa Mattei*, *Villa Doria-Pamphili*.

c) *Veneto* – vila je především centrem zemědělského podniku, má své hospodářské zázemí a vedle toho slouží i k občasnému pobytu majitele. Andrea di Pietro della Gondola (1508-1580), autor řady významných vil. Roku 1554 byl Palladio v Římě a pracoval zde na kresbách k dílu Daniela Barbaro. Jedním z děl, které ho tehdy nejvíce upoutalo, byly zříceniny a vykopávky Herkulova chrámu v Tivoli. Palladio zde objevil vztah mezi hlavní stavbou a portikovými křídly. To vedlo k jeho klasickému řešení villy, i když každá z jeho klasických realizací se funkčně i typologicky od sebe odlišuje, ale vždy je propojována do prostorových vztahů s přírodou: Villa Badoer, Fratta Polesine, 1556, Villa Barbaro v Maseru, po 1556, Villa Emo ve Fanzolo, (u Castelfranca, 1561-1565), Villa Foscari (Malcontenta, po 1560), Villa Rotonda – Villa Almerico – Villa Capra (před 1580, dokončena podle projektu *Vincenza Scamozziho*).

4) Bernardo Rosselino, Biaggio Rossetti: první evropští urbanisté

Rosselinův a Rossettiho urbanismus jsou vysvětlitelné z inspirace **Leonem Battistou Albertim** (1404-1472). Alberti propagoval perspektivu a je autorem nové definice architekta: „... *za architekta prohlásím toho, kdo ve své mysli dokáže vymyslet obdivuhodné stavby a poté je technicky provede*“. Architekt je pro něj jak vzdělaný objednavatel, tak rádce významných vládců. Pro Albertiho je proto architektura nikoli řemeslo, ale sociálně odpovědná a duševně tvořivá činnost. To je důvod, že architekt onese odpovědnost i za ideální konstrukci města, zlepšování jeho vnitřní struktury a zdravotních podmínek.

Papež **Mikuláš V.** (1447-1453) plánoval ambiciózní projekt, jak vrátit Římu jeho bývalou slávu v raně křesťanském duchu. Uvažoval o obnově ulic, budov a náměstí před Vatikánem s urbánními jednotkami-borgy (Borgo Santo Spirito, Borgo Vecchio, Borgo Nuovo). Alberti naopak pomýšlel na rekonstrukci města Říma s jeho jednotlivými, zachovanými památkami. Jeho myšlenky mnohdy zůstaly pouze neuskutečněnými idejemi, jiné byly posléze pomalu realizovány teprve v pozdějších letech. Albertiho spolupracovníky a následovníky byli tři architekti:

a) **Bernardo Rossellino** (1409–1464), tvůrce urbanistického projektu **vatikánského Borga** a na ideální střed města **Pienza** pro papeže Pia II. (Aenea Silvia Piccolominiho):

v Pienze je perspektivně plánované náměstí (*Piazza Pio II*), *Palazzo Publico*, 1459-1462 (radnice), *Palazzo Piccolomini* s visutými zahradami 1460-1463, *dóm* v „německém stylu“ (sice renesanční, ale prostorově odvozený od záalpských gotických chrámů parlérovského období), 1460-1463. Jedná se o první pokus o zavedení ideálního města do struktury středověkého města.

b) Antonio di Pietro Averlino - „Filarete“ (kol. 1400- kol. 1469), pracoval v Miláně pro vévodu Francesco Sforzu. Pro něj napsal v rukopisu teoretický traktát: *Trattato di architettura* (z let 1451-1464 italsky, z podnětu Matyáše Korvína byl traktát přeložen také do latiny). Averlinův originál není zachován, ale práce je dnes známá z několika skupin dobových rukopisných opisů s bohatými iluminacemi: ty vznikly pro Francesco Sforzu; pro Piero de' Medici; a pro Matyáše Korvína. V traktátu je popisována výstavba ideálně utopického města na půdorysu kruhu a osmiúhelníkové hvězdy, Sforzinda (tj. vlastně pojmenování pro Milán) s typologií rozličných staveb vrchnostenských a veřejných budov uvnitř hradeb.

c) Biagio Rossetti (kol. 1447-1516), architekt ve Ferrare. Svými projekty na rozšíření města **Ferrary** od 1492 bývá označován za prvního evropského (světového) urbanistu:

dvojí rozšíření vévodského města za Borsa d'Este (70. léta 15. století), třetí rozšíření za Ercola d'Este s centrem vévodského paláce v roce 1492 – podřízené centrum potom je v křížení ulic při Palazzo dei diamanti. Je to jeden z prvních urbanistických projektů na rozšíření města na geometrickém obrazci (kruh s polygonálními zdi), který nebyl pouze ideálním projektem, ale byl skutečně realizován v prvních desetiletích 16. století.

5. Pozdní manýrismus a realizace měst na geometrickém půdorysu

K proměně práce s perspektivou v architektuře došlo až po polovině 16. století, když se začaly používat novější a modernější přístroje k terénnímu zaměřování. Kolem roku 1600 se na častější pochybnosti o možnostech statické lineární perspektivy objevují současně dvě možné odpovědi.

a) Především byl zveřejněn učebnicový traktát architekta Jacopa Barozziho da Vignoly, v němž jsou znovu vyloženy dva způsoby utváření architektonické perspektivy na základě myšlení Daniela Barbari.

b) **Benátky, nám. sv. Marka** – budování nového centra bylo zahájeno stavbou „Starých prokurací“ (Bernardo Buon) za dóžete Andrea Grittiho (1523-1538) – podle Serlia zavedl dóže jako první „správnou“ (tj. klasickou) architekturu do Benátek. Základní ideou bylo pravidelné obdélné náměstí S. Marco podle vzoru antických městských for při přístavu a vstupu do města. Knihovna sv. Marca od Jacopo Sansovina na kraji a vedle dlouhé Nové prokuracie, které byly projektovány Vincenzem Scamozzim. K definitivní přístavbě třetího křídla došlo teprve v době Napoleonovy vlády na sklonku 18. století.

c) Návštěvník města, případně architektonické zahrady již v této době ve své zahradě či městě nemeditoval, ale „objevoval“ nové a pozoruhodné. Severoitalský Palladiův následovník, architekt **Vincenzo Scamozzi** (1552-1616) jen o málo později totiž dodává, že nejen příroda, ale také architektura dokáže v člověku jako na divadle vyvolávat duševní představy, může se stát jedním z prostředků „*umění paměti*“ a být tak pomocníkem při meditaci nad lidským

osudem ve světě (*Idea dell'architettura universale*, 1615). Scamozzi se spolupodílel na vzniku několika měst:

Sabbionetta (poblíž Mantovy), od 1574 – pro markýze Vespasiana Gonzagu jako jeho rezidenční město, projekt Girolamo Cataneo, Scamozzi vyprojektoval divadlo. První autonomní založení renesančního města na nepravidelném šestiúhelníku, s šachovnicovým půdorysem a řadou pozoruhodných budov (snaha vyrovnat se dvoru Rudolfa II. v Praze).

benátská pevnost a město **Palmanova**, 1593 (centrální městský půdorys s šachovnicovou sítí). Tento typ pevnostního města se udržel i nadále a byl používán stále o sto let později zejména ve francouzském inženýrském prostředí (např. pevnost Neuf-Brisach za vlády Ludvíka XIV).

Salzburg, dómské náměstí a projekt arcibiskupské katedrály 1603-1611 – původní Scamozziho originální projekt pro arcibiskupa Wolfa Dietricha von Reitenau, urbanistické řešení centra Salzburgu (s pravoúhlými náměstími kolem dómu); v půdorysu chrámu spojení podélného chrámu s centrálou (obíhající ochoz). Posléze byla stavba realizována podle jednodušších a nově zpracovaných projektů (Santino Solari, 1612-1614) a rovněž urbanismus městského interiéru nebyl zcela proveden a je dodnes pouze naznačen uličními liniemi.

6) Koncepce urbanismu v renesanci a v baroku

a) Řím: Úprava městského interiéru od Rafaela k Michelangelovi. V římské renesanci nalezneme především regulaci pomocí nových, přímých cest a vyznačených významných míst, především náměstí, jež jsou chápána jako revitalizovaná antická fora obklopená důležitými stavbami:

Řím, **Bramante**: Via Giulia – přímá nová ulice kolem Tibery od mostu k Vatikánu po zadní část Palazzo Farnese, protilehlá ulice k Trastevere kolem Rafaelovy Farnesiny.

Řím, **Rafael**: regulace staré přímé římské cesty do středu města (pozdější Corso), regulace Via dei Coronari s palácovými stavbami.

Řím, **Michelangelo**: Strada Pia (od brány Porta Pia ke Quirinálu), náměstí **Campidoglio** se Senátorským palácem – římskou radnicí a dalšími veřejnými budovami (Palazzo dei Conservatori, Palazzo Nuovo).

Při srovnání renesančního a barokního urbanismu můžeme zjistit určitou návaznost (ideální geometrická kompozice), ale také větší odlišnosti (v baroku je konstruována ústřední osa směrem k nekonečnu na obzoru).

Představa renesančního prostoru: uzavřený, perspektivou vymezený (bud' „průhled“ - prospetto“, anebo centrální půdorys města na kruhu nebo oktogonu).

Představa barokního prostoru: otevřený do nekonečna (cesta, směřování, ohnisko).

b) Klasický městský barokní urbanismus

- **Idea „druhého Říma“** za panování Sixta V. (Felice Peretti) – 1585-1590 - *Via Felice* (dnes *Via Sistina*), *S. Maria Maggiore* – nový střed Říma, „*barokní trojzubec*“ ulic od vstupu do města (*Via del Corso*, *Via Babuino*, *Via Ripetta*), idea zapojit do urbanistického systému starověké **obelisky**, umístované vždy do blízkosti významných poutních míst v Římě – architekt Domenico Fontana.

- **Paříž – hlavní město** sjednocené Francie po náboženských válkách za Jindřicha IV. - *Pont Neuf* 1574-1604, velká *galerie* spojující *Tuleries* s *Louvrem* na břehu *Seiny*, **královská náměstí**: *Place Dauphin*, *Place Royale (des Vosges)*, po 1605.

Myšlenka královských náměstí jako nových center, zpřehledňujících středověké město pokračovala ještě v 17. a 18. století:

za *Ludvíka XIV.*: *Place des Victoires*, 1685, *Place Vendôme*, 1699 – systém královských náměstí jako ohnisek v městském interiéru, architekt **Louis Le Vau (1612?–1670)** – *urbanistické řešení* ostrova sv. *Ludvíka* na *Seině*.

za *Ludvíka XV.*: *Place de la Concorde*, 1754 (původně *Náměstí Ludvíka XV.*).

- **Nová centra francouzských měst** s královskými náměstími: architekt **Jacques Gabriel V.** (kol. 1666-1742): *Rennes*, po ničujícím požáru města roku 1720 došlo k přestavbě od roku 1725 - *Place du Palais* (náměstí *Ludvíka XIV.*), *Place Neuve* (náměstí *Ludvíka XV.* s radnicí a divadlem); *Bordeaux*, *Place Royale*, 1729.

- architekt **Emmanuel Héré** (de Corny/ 1705-1763) na lotrinském dvoře: *Nancy* – *náměstí krále Stanislava /Ludvíka XV.*, 1752-1756. Pozoruhodný symbol zasvěcený nástupci vládnoucího vévody: *Stanislav Leszczyński* (bývalý polský král a tchán *Ludvíka XV.*) získal *Lotrinsko* dohodou poté, co na vládu v *Lotrinsku* rezignoval *František Lotrinský* (jako manžel budoucí císařovny *Marie Terezie* by totiž proti francouzské vůli rozšířil své panství až těsně k francouzským hranicím). Dohoda byla výhodná zejména pro francouzského krále, protože by *Lotrinsko* po smrti vévody *Stanislava* získal dědictvím. Vévoda *Stanislav* vybudoval velký urbanistický celek, jenž pozoruhodným způsobem zasvětil budoucímu vlastníkovi, tj. *Ludvíku XV.* (Dnes je to ovšem skutečně „náměstí vévody *Stanislava*“)

- **Londýn po požáru** 1666: architekt *Christopher Wren*: několik plánů pro přestavbu, *trojzubec* ulic, chrám sv. *Pavla* roku 1675 v centru, ohniska – tj. věže nově postavených kostelů a náměstí.

c) Barokní pevnost a citadela: výstavba inženýrských a vojenských pevností je spojována zejména se jménem inženýra *Ludvíka XIV.*, architekta *Vaubana* (ten zavedl pevnostní, bastionový obranný systém – bastiony, raveliny, koliště apod. kolem měst). Nový způsob se záhy rozšiřoval po celé Evropě spolu s novověkou vojenskou technikou kolem roku 1700: **Mannheim**, pevnostní město *falckého kurfiřta* – v první polovině 17. století založeno jako pravidelné město s obrannou citadelou; roku 1689 bylo zcela zničeno francouzským vojskem,

1698 postaveno znovu, přičemž město i citadela byly propojeny do jednotného organismu). **Münster** ve Westfálsku – podobný typ. Rovněž nové opevnění **Brna** a jeho propojení se Špilberkem před polovinou 18. století můžeme dát do stejné souvislosti.

d) Nově zakládaná rezidenční města, vztah „zámku a podzámčí“: v 17. a 18. století město **Versailles** (plánované jako nové hlavní město Francie za Ludvíka XIV.); **Karlsruhe** (1715: markrabě Karl Wilhelm von Baden-Durlach, inženýr Jakob Friedrich von Batzendorf), případně u nás ideální projekt pro **Slavkov u Brna** z roku 1731. Od rezidence se rozvíjí urbanismus nového města.

e) Nová, pravidelně zakládaná města, počátky již moderního „inženýrského“ urbanismu:
– *Lisabon* – střed města nově postaven po ničivém zemětřesení 1755 (za ministra, markýze de Pombal) v pravoúhlém schématu.
– *Edinburgh* – nové město paralelně vybudované ke starému městu roku 1766 podle projektu Jamese Craigha.

7) Roma Alessandrina a nová scénografie městského interiéru

Alexandr VII. (Chigi), 1599 - papežem od 1655 – 1667: okrášloval Řím novými stavbami, fasádami chrámů a paláců. Jeho práce byly zveřejňovány v grafických publikacích, např. *Il nuovo teatro delle fabbriche et edificii in prospettiva Roma moderna*. Tradice uváděla, že papež měl ve svých vatikánských palácích jednu místnost, v níž byl model města a na něm si ověřoval své zakázky či diskuse s architekty (Bernini, Carlo Rainaldi, Pietro da Cortona aj.).
(a) **městská „teatri“** – celkem asi 36 projektů a velké množství vysázených stromů (např. náměstí před Sta Maria in Campitelli, před Sta Maria sopra Minerva, náměstí před Sta Maria della Pace,

(b) **Corso** – „**Hippodromus Chigi**“, úprava centrální ulice mezi Piazza del popolo a Piazza Venezia.

Později, v průběhu 18. století se inspirace různorodými barokními formami projevuje i nadále v úpravách městských interiérů, které zdůrazňují teatrální nebo scénografický efekt městského interiéru. Tento typ vnitřních úprav je patrný stále zejména v Římě:

– architekt **Filippo Raguzzini**: *náměstí S. Ignazio*, 1727-1728 („canterani“, domovní bloky)

– architekt **Alessandro Specchi**: *nábřeží a přístav Ripetta*, s perspektivně budovaným schodištěm. Specchi byl rovněž autorem proslulých římských slavnostních dekorací (např. každoročně stavěná „*chinea*“ před Palazzo Colonna, různých ohňostrojů apod.)

– **Alessandro Specchi - Francesco di Sanctis** *scalinata della Trinita dei Monti*, 1723-1725 (tzv. „španělské schody“) – spojují palác ambasády španělských Bourbonů na Španělském náměstí s francouzským kostelem Trinita dei Monti. První významnější projekt inicioval kardinál Mazarin (s jezdeckou sochou Ludvíka XIV.) a francouzský vyslanec dál na stavbu značnou sumu peněz. S přípravami na stavbu však začal teprve papež Klement XI. Byla vysvěcena v jubilejním roce 1725 za Benedikta XIII. (francouzský erb a nápisová deska k počtě Ludvíka XV.).

Další důležité scénograficky pojaté stavby byly budovány zejména za papeže Klementa XII. z rodiny Corsini (1730-1740):

– **Alessandro Galilei**: průčelí kostela *San Giovanni in Laterano*, 1733-1736 s velkým náměstím

– **Ferdinando Fuga**: rozšíření papežského *Palazzo Quirinale*, 1731 ("manica lunga", konírny, aj.), *Palazzo della Consulta*, 1732 (naproti papežskému paláci, ukončuje celý urbanismus kopce Quirinálu)

– **Nicolo Salvi**, „učený“ architekt, od roku 1717 členem proslulé humanistické Accademia del'Arcadia: *Fontana di Trevi*, 1732-1762. Salvi byl obdivovatelem Michelangelovým a začal zakreslovat jeho stavby (mimo jiné nově vyměřil kopuli sv. Petra v Římě). Inspirace Michelangelem je na fontáně patrná; rovněž ovšem Berniniho pojetí umělých a „tekoucích“ skal. Mezi lety 1735-1739 byl v Salviho domácí akademii brněnský architekt František Antonín Grimm a podílel se na kreslení projektů na fontánu.

K obdobnému zlepšování městského interiéru pomocí významných společenských a vizuálních bodů na ústředních náměstích docházelo v baroku obecněji, srov. např. **Brno – kašna Parnas** (Johann Bernhard Fischer von Erlach před 1700).

8) Osvícenství: „sentimentální“ utopie v přírodě

Nový styl v urbanismu, styl rozumu a citu, který můžeme spojit s mentálními stereotypy pozdního osvícenství, se v poslední čtvrtině 18. století objevil ve výstavbě „*sentimentálních a pitoreskních zahrad*“.

a) V 60. letech 18. století se objevila ve Francii „angločínská“ zahradní móda; byla podporována zejména filozofy Diderotem a Rousseauem. Tak vznikly různé pitoreskní zahrady v blízkosti velkých rezidencí (Chantilly, Ermenonville, Monceau v Paříži, aj.). Tyto „sentimentální“ zahrady měly určitý obsah, měly evokovat určitou náladu svého majitele a ten vesměs jejich popis či básnická zpracování nechával rozšiřovat v okruhu podobně smýšlejících lidí. Zejména však „urbanisticky“ přetvářely a upravovaly přírodní krajinu v blízkosti měst:

Ermenonville, 1766-1776: Rousseauův obdivovatel, markýz René-Louis de Girardin vystavěl svou zahradu kolem jezera s ostrovem. Nad ním byl postaven Chrám moderní filozofie (podle vzoru Sibyllina chrámu v Tivoli). Nad vchodem do chrámu je nápis „*Rerum cognoscere causas*“, šest sloupů nese zasvěcení významným mužům. Uvnitř je napsáno, že tento ještě nedokončený filozofický chrám je zasvěcen Montaignovi, „...*Michaeli Montagne, qui omnia dixit lacrum esto*“. Na ostrůvku v jezeře byl projektován náhrobek Juliin (byl tam později pohřben J. J. Rousseau), součástí parku byl „brasserie“ s mlýnem a velkým sálem v interiéru.

Méréville: Nesmírně bohatý Jean Joseph, Marquis de Laborde (1724-1794) si nechal vybudovat svůj rozsáhlý park nejprve módním architektem Fr.-Josephem Bélangerem, od roku 1786 zde navrhoval Hubert Robert. V parku byla velká kaskáda, skalní grotty, nejrůznější můstky, chrám, mlýn, mlékárna apod. Vedle toho zde stál symbolický náhrobek kapitána Cooka, ale též Trajánův sloup, Kolumna rostrata (na počest Augusta Josefa de Laborde de Boutervilliers, který zahynul jako námořní poručík na pobřeží Kalifornie). Uprostřed přírodního jezírka byl vystavěn ostrov, nazvaný ostrov Natálie (podle majitelovy dcery) a naopak byla součástí parku ještě další, umělá vodní plocha Oáza Amonnova.

b) Způsob utváření přírodních zahrad, v nichž žije člověk v souladu s přírodou. byl využíván rovněž v utopických projektech tzv. „revolučních architektů“: Claude Nicolas Ledoux, Étienne Louis Boullée, Jean François Thérèse Chalgrin. Nejznámější je Ledouxova manufaktura na výrobu soli (+ projekt na ideální průmyslové město v přírodě *Chaux (mezi obcemi Arc a Sénans, 1774)* (projekt města kolem 1800), a ještě později na to navázaly projekty utopických socialistů v průběhu 19. století – Roberta Owena (1771-1858) – **New Lanark** ve Skotsku, **New Harmony** v USA, Charlese Fouriera (1772-1837) – „**Falanstéra**“ aneb **Palác harmonie** a dalších.

9) Rozšiřování měst v první polovině 19. století

V průběhu 19. století začal rapidně vzrůstat počet obyvatel měst, zvětšovaly se nároky na hygienické vybavení měst, na stavbu nových činžovních domů. Kromě toho se objevovaly nové společenské funkce budov, sloužící veřejnosti (divadlo, společenský dům, městský park, hotel, obchody apod.). Nové vojenské techniky a způsob vedení válek zcela změnily potřebnost dosavadních opevnění a městských pevností. Při bourání hradeb se ukazovala potřeba nového promýšlení urbanistických zásahů. Města se více otevírala do svého okolí. V první polovině nalezneme asi tři základní způsoby urbanistických zásahů:

a) *Budování spojovací ústřední třídy s významnými architektonickými objekty a dalších komunikací často spojených s obchodem:*

– **Paříž** Napoleona Bonaparta: po roce 1801 byla severně od Louvru budována luxusní **Rue de Rivoli** jako třída spojující Paříž od západu na východ. Na této nově vzniklé ose (která utváří dodnes hlavní urbanistickou osu Paříže) byly postaveny **triumfální oblouky** – Place d’Etoile, Place Carroussel. Uvnitř města byly stavěny kryté uličky s obchody – **passage**, po

celé 19. století velmi oblíbený stavební a urbanistický typ (např. dvojitá paralelní pasáž Colbert a Vivienne z roku 1823).

- **Berlín**: nová třída „unter den Linden“ s Braniborskou branou, která spojovala starý Berlín s přírodním parkem a novou zástavbou na předměstí.
- Rovněž v **Brně** této doby vzniká přímá třída na západním okraji vnitřního města pod Špilberkem (dnešní ulice Husova od obelisku z roku 1815)

b) *Nahrazení hradeb zelenou promenádou:*

typický příklad westfálský **Münster**, kde na částečně ztržených hradbách vznikly promenády spolu s malými jezírky v bývalých příkopech. Také v **Brně** vznikla kolem roku 1820 promenádní alej – ovšem paralelně s hradbami na východě, od jižní Židovské brány k severní bráně Veselé.

c) *Paralelní postavení nového města na šachovnicovém půdorysu vedle starého města:*

Je navazováno na starší inženýrské projekty konce 18. století (např. Edinburgh). Asi nejproslulejší příklady z první poloviny 19. století:

Mnichov v době vlády krále Ludvíka I. Bavorského (1820-1850), **Athény** v době vlády prvního řeckého krále Otty (Bavorského), **Darmstadt** – hlavní město vévodství Hessen-Darmstadt. V našem prostředí se s podobným typem setkáváme ještě ve druhé polovině 19. století: **Znojmo**, **Opava**, apod.

10) Haussmannova Paříž

(Paříž, George-Eugène Haussmann (1850-1871 prefekt departementu) + Napoleon III.)

Od počátku 19. století byly proto opakovaně vyslovovány návrhy, jak vyčistit a ozdravit střed města (zejména ze strany utopických socialistů, Saint-Simonovců). Tyto návrhy však zůstaly pouze na papíře. Přestavbu zahájil teprve Louis Bonaparte, císař Napoleon III. V revolučním roce 1848 byl zvolen prezidentem nové, „druhé republiky“. Roku 1851 provedl státní převrat a prohlásil se císařem („druhé císařství“ 1852–1870). Takřka okamžitě zahájil velkorysou přestavbu Paříže: po boku mu stál hlavní realizátor celé přestavby pařížský prefekt (správněji „prefekt departementu Seine“, jehož byla Paříž hlavní součástí) Georges-Eugène Haussmann (1809-1891). Oba společně vypracovali hlavní plány radikální a komplexní přestavby, která zahrnovala:

- prodloužení hlavní městské osy tvořené ulicí Rue de Rivoli a spojující náměstí Bastily na východě s náměstím Étoile na západě (původní myšlenka Napoleona I.);
- vyčištění středu Paříže a vybudování základního křížení (Boulevard Sébastopol);

- novým centrem se stala Opera a k ní směřující Avenue Napoleon (dnešní Avenue l'Opéra);
- vybudování systému „boulevardů“ (jež na sebe navazují: tzv. „Velké bulváry“ za Operou, „Bulvár St-Michel“, „Bulvár St-Germain“) a „avenues“ (jež směřují k určitému bodu) s typizovanými činžovními domy;
- vybudování sítě vodovodů a podzemních kolektorů (samočištění ulic, jež funguje dodnes);
- výstavba nových zahrad, hřbitovů a radnic jednotlivých městských částí.

Na těchto stavbách pracovali pod Haussmannovým vedením významní architekti-inženýři: Ludovico Visconti: dostavba Louvru, 1851; Charles Garnier, budova Opery, 1861-1875; Victor Baltard (1805-1874): Beaubourg-pařížská tržnice (litina a sklo), 1852-1858; Adolphe Alphand: Bois de Boulogne (Buloňský lesík, 1854); Park Butes-Chaumont ; Gabriel Davioud, inspektor uličních promenád (1823-1881), kašna St-Michel na novém začátku Latinské čtvrti.

11. Vídeňská „Ringstrasse“

Vídeň, vypsání projektu roku 1859: Základní urbanistickou myšlenkou, která byla schválena císařem a posléze od roku 1860-1861 i realizována, byla idea „**okružní třídy** – „**Ringstrasse**“ – která měla být vybudována na místě původních hradeb a volného koliště. Okružní třída byla tvořena širokým bulvárem, kolem něhož měly být podle původního zadání postaveny především domy, spojené s císařským dvorem a současně mělo dojít k určitému propojení města s předměstími.

S ohledem na předchozí revoluční události byly do systému okružní třídy zapojeny vojenské budovy: starší kasárna na severovýchodním konci, nová Alsterská kasárna na severozápadním okraji třídy a monumentální Arsenal na jižním vídeňském předměstí poblíž Belvederu.

Nejvýše oceněné projekty: Eduard van der Nüll a Augustin Siccard von Siccardsburg, Ludwig von Förster, Friedrich August von Stache (+ nižší oceněné: Peter Lenné-pruský zahradní architekt, Ludwig Zettl-inženýr, Moritz von Loehr-arcivévodský architekt).

Původní koncept byl v průběhu výstavby dvakrát revidován a pozměněn:

- (a) Císařské forum s muzejními budovami (Gottfried Semper a Carl Hasenauer),
- (b) Nové „občanské“ budovy po pádu absolutismu roku 1867 (Parlament, Radnice, Univerzita).

Na nové okružní třídě byly posléze budovány velké stavby předními vídeňskými architekty (Hans Sedmayr mluvil o „kruhovém foru“, o náhrdelníku kolem ústředního městského centra: Eduard van der Nüll a Augustin Siccard von Siccardsburg: Arsenal, Vídeňská opera; Theophil von Hansen: Burza, Parlament, budova Akademie výtvarných

umění, budova Hudebního spolku, Heinrichshof (činžovní dům původně brněnského stavebního podnikatele (výroba cihel) Heinricha Drasche von Wartinberg); Heinrich von Ferstel: Votivkirche (votivní kostel), Univerzita, Uměleckoprůmyslové muzeum; Friedrich von Schmidt: Radnice

Ve Vídni byla myšlenka „Ringstrasse“ zopakována na konci 19. století při dalším rozšíření města: místo vnějšího pásu opevnění (Linien) byl vybudován tzv. **Gürtel (pás)** spolu s železniční dráhou (Otto Wagner, stanice) – vnější okruh opět spojující a oddělující předměstí od vnějších vídeňských obcí.

Podle vídeňského vzoru byly vypracovávány regulační plány i na jiných místech, kde byly zastavěny plochy po zbořených hradbách kolem městských center:

a) Florencie 1865-1877, „risanamento“ (tj. vyčištění, zvelebení) – plány Giuseppe Poggi (1811-1901): vyhlídkové Piazzale Michelangelo s bronzovou kopií Davida, vyhlídková okružní cesta „po kopcích“ (dei Colli), náměstí se zachovanými branami na okružním bulváru Piazza Beccaria, Piazza Donatello s protestantským hřbitovem, Piazza della Liberta s triumfálním obloukem Marie Terezie. Poslední součástí promeny se stalo vyčištění starého tržiště roku 1871: vznikla Piazza della Republica (původně Vittore Emanuele I) s monumentálním Palazzo dell'Arcone (až 1895). Zajímavou inženýrskou architekturou se stalo dodnes důležité ústřední tržiště poblíž kostela San Lorenzo – Mercato centrale z let 1870-1874 od milánského inženýra Giuseppe Mengoniho.

b) Řím po roce 1870 se vyznačoval specifickými urbanistickými zásahy:

O tom, kde bude hlavní město sjednocené Itálie se od počátku italského království (1861) diskutovalo; nejprve se jím stla Florencie, nakonec však padla volba na Řím. V tomto případě byl nutný modernizační zásah do struktury starověkého a renesančně-barokního města. Ne vždy se tak stalo k dobru starobylého města, navíc výstavba probíhala již v monumentálních stylech pozdního historismu:

- bloková zástavba dosud neobydlených částí na pozemcích původně antického města;
- nová zástavba na místě Vily Ludovisi roku 1879: *Via Vittorio Veneto* (luxusní ulice známá z filmů Federica Felliniho) a činžovní domy a hotely kolem ní (Palazzo Margherita – velvyslanectví USA, 1890);
- nově rozšířená uliční osa protínající střed města (jakoby podle pařížského vzoru): *Corso Vittore Emanuele II.* od vatikánského mostu až ke Kapitolu – na to navazují směrem k severovýchodní Porta Pia dvě nové, paralelní ulice: *Via Venti Settembre* a *Via Nazionale* (Palazzo delle Esposizioni, 1878- pro umělecké výstavy);
- *nová rozlehlá náměstí*: před Diokleciánovými termami kruhové Piazza dell'Esedra, v blízkosti S. Maria Maggiore obdélné Piazza Vittorio Emanuele II (oba projekty architekt Gaetano Koch).

Současně probíhala zástavba dosud neobydlených částí města podle měnících se regulačních plánů: Alessandro Viviani – šachovnicový půdorys podle vzoru turínského urbanismu z doby barokní, 1883. Edmondo Sanjust di Telada, španělský šlechtic a urbanista – modernější, polycentrická koncepce vždy kolem určitého dílčího centra, 1909.

12) Brno po 1860

Vídeňský i pařížský model byl určující i pro dvě urbanistické přestavby města Brna. Zde došlo ke zrušení pevnosti roku 1859 a následovalo postupné boření hradeb. Roku 1861 nechala městská rada vypracovat něco jako „studie proveditelnosti“ rozšíření města na zbořených hradbách: jednu projektoval pro zemské místodržitelství (hrabě Lažanský) **Ludwig von Förster** (jako samostatnou variantu vídeňského modelu), druhou pro nově se rozšiřující městskou radnici městský inženýr **Johann Lorenz**.

Roku 1862 byla vypsána radnicí vnitřního města (původního centra v hradbách) urbanistická soutěž, které se účastnili přední brněnští architekti: *Moritz Kellner (1824-1909)*, *Franz Neubauer (1824-1881)*, *Josef Arnold (1824-1887)*.

Brněnský urbanismus byl posléze roku 1863 určen „definitivním“ regulačním plánem, který vypracoval **Franz Neubauer** se svými spolupracovníky. Upravil jej starosta **Christian d'Elvert**, jenž zvýraznil dvě přímé třídy se stromovými alejemi (dnešní Husova a Joštova) a zdůraznil větší význam zeleně mezi centrem a předměstskými částmi. Na nově vytvořených třídách byly stavěny veřejné a činžovní domy podle projektů významných vídeňských architektů: Besední dům, Pražákův palác, Nemocnice u sv. Anny (Theophil von Hansen), Luteránský „červený“ kostel, palác Johanna Bergla (Heinrich von Ferstel), Zemský dům I. (Anton Hefft-Robert Raschka); tyto stavby byly doplněny brněnskými autory: Kellnerův nájemní dům (Moritz Kellner) a palác Albrechta Kaunitze (Josef Arnold).

Na brněnskou „okružní třídu“ navázala od 80. let 19. století **brněnská asanace**. Tehdy došlo k rozhodnutí radikálně zmodernizovat město. Během dvou desetiletí došlo k takřka úplné přestavbě města, při níž byla zbořena větší část staré struktury (kromě kostelů až 80% staré zástavby) a ta byla nahrazena novými činžovnými domy, většinou v pozdně historizujícím stylu.

13) Chicago po požáru 1871 (idea nové Paříže)

Požár roku 1871 zničil značnou část do té doby šachovnicově utvářeného města (typický rys původně koloniálních založení, zejména v USA). Požár ukázal na zranitelnost dosavadních konstrukcí, zejména litiny. Do roku 1886 byla velká řada budov nově postavena (typický šestipodlažní dům s historizující fasádou).

Nové centrum města tvořila multifunkční budova: **Auditorium Building**, 1887-1889 (hudební sál, kanceláře a hotel) – architekti Dankmar Adler – Louis Sullivan. Důležitým momentem pro vzrůst Chicaga bylo pořádání světové výstavy roku 1893 (nová čtvrť White City s domy s historizujícími, štukovými fasádami podle evropského vzoru). Kolem Chicaga vznikly tehdy nové zahradní čtvrti (např. Oak Park).

Hlavním architektem a urbanistou Chicaga se na sklonku 19. století stal **Daniel Hudson Burnham** (1846-1912), autor tzv. Plan of Chicago, v němž šachovnicový půdorys typicky severoamerického města propojil s pařížským systémem (boulevard a avenue) v secesně kresleném základním plánu. Podle něj se stavělo zejména v první polovině 20. století – ve 2. polovině 20. století ovšem nebylo v projektu pokračováno a nově vznikl nový „downtown“.

obvyklý v severoamerických městech a pařížský vzor byl nové výstavbě již schován. Chicagský plán se však stal základem pro další urbanistické zásahy: Baltimore, Washington, San Francisco.

Mimo USA především nové hlavní město Austrálie - **Canberra** (rozhodnutí o novém hlavním městě 1908), od roku 1912 výstavba podle projektu chicagského urbanisty Waltera Burley Griffina a jeho ženy Marion Mahony Griffinové). Výstavba se však protáhla a bylo stavěno vlastně až po skončení Druhé světové války po 1945. Základní schéma: duchovní trojúhelník spojující centrálně projektované územní jednotky.

14) Kritický urbanismus a nové úvahy o městě kolem 1900

Před rokem 1900 se objevily různorodé teoretické iniciativy, které kriticky reagovaly na urbanistická řešení po polovině 19. století:

a) Camilo Sitte (1843-1903),

rakouský urbanista italského původu reagoval především na vídeňskou Ringstrasse a na velké urbanistické celky, spojované ústředními třídami. Ve svých úvahách se vracel k původnímu evropskému městu – k jeho náměstím, loubím, křivolakým uličkám. Jeho spis **Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen, 1889** (Stavba měst podle uměleckých zásad) se stal důležitou učebnicí urbanistů, byť v sobě nesl jisté konzervativní principy. Sitte vytvořil velké množství regulačních plánů pro celou monarchii, v nichž kladl důraz na „prostorovou estetiku“ (budování náměstí různých tvarů, lomící se průběh ulic, snaha vyhnout se geometrickému schematismu). Mimo jiné u nás se podílel na plánech:

1894 - Olomouc, Přívoz; 1897 - Moravská Ostrava; 1900 - Teplice; 1901 - Liberec, 1903 - Mariánské Hory. V Brně byl roku 1902 významným členem poroty na nový regulační plán města: první cena pro Eduarda Fassbendera obsahovala některé prvky Sittovy doktríny, třetí místo získal přitom Josef Stübben s velmi zajímavým řešením decentralizace města.

b) **Josef Stübben (1845-1936), Der Städtebau. Handbuch der Architektur, 1890** (Stavba měst – příručka architektury). Jeho práce vznikaly pro **Kolín nad Rýnem** („Nový Kolín“ s pásovou výstavbou kolem centra a s množstvím decentralizovaných náměstí s vodními plochami) pro **Řím** (Piazza d'Armi, dnes Quartiere della Vittoria s Piazza Mazzini severně od Vatikánu, 1911 – později ovšem poněkud modifikovaný Marcellem Piacentinim a Gustavem Giovannonim do současné podoby) a oceněný projekt pro Brno, 1902 (i zde pracoval s decentralizací města do dílčích oblastí kolem různých náměstí).

15) Dědictví 19. století: teorie zahradního města

Po polovině 19. století se v Anglii šířilo nové umělecko-řemeslné hnutí spojené s myšlenkami utopického socialismu. Jeho hlavním představitelem se stal *William Morris* (1834-1896),

spisovatel, myslitel a majitel významných řemeslných dílen. Navazoval na myšlenky Johna Ruskina o významu řemeslné výroby (oproti průmyslové jednotvárnosti), vystupoval proti klasicistnímu historismu v architektuře a pro přirozenost při utváření ornamentů. Z prostředí umělecko-řemeslného hnutí a utopie přirozeného bydlení na venkově posléze vznikl rovněž zájem o architektonickou teorii zahradního města a zahradního domu (s novou vnitřní strukturou a novým, nehistorizujícím vybavením):

a) Ebenezer Howard (1850-1928) - roku 1898 a 1902 vydal svá díla o zahradním městě *To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform – Garden Cities of To-morrow*, utopický projekt samostatných menších měst na venkově, jenž by eliminoval venkovskou bídu i městskou šed' a špínu. Následně byla založena Garden Cities Association (první město Letchworth).

Mackay Hugh Baillie-Scott: House and Garden, 1906 (do češtiny přeložil a vydal Zdeněk Wirth, 1910) – podstatný význam pro ohlas zahradního domu v českém architektonickém prostředí.

Hermann Muthesius (1861-1927): *Das Englische Haus* 1904-1905.

b) Suburbanizace: Zahradní město bylo od počátku chápáno jako satelitní sídlo velkého města ve volné krajině, koncentrické, soběstačné. Od této myšlenky vedla cesta k vytváření zahradních měst koncentricky kolem městských center. Příklady: Oak Park (Chicago), Bedford Park (London, po 1877), Hamstead (1907).

Brno: vilová čtvrť Pisárky-Jundrov (od 1892), Masarykova čtvrť („Úřednická čtvrť“ původně kolem ulice Údolní, posléze kolem dnešního Vaňkova náměstí), Černá Pole (původně jako neoficiální „Řemeslnická čtvrť“); 1905 nové město – Královo Pole (regulační plán Richard Klenka z Vlastimilu

c) Roku 1907 vznikl německý Werkbund, později Svaz českého díla ad. V jeho rámci se prosazovala myšlenka zahradních měst i do nové, moderní architektury. Výstava Werkbundu ve Stuttgartu roku 1927 ukázala komplex bytové architektury v moderní transformaci původních utopických myšlenek (Weissenhof-Siedlung).

16) Nové urbanistické utopie

a) Prvním urbanistou, který uvažoval o rozčlenění moderního města do funkčních zón byl lyonský architekt **Tony Garnier**, autor projektu průmyslového města – *Une Cité industrielle, 1904, 1917*. Vytvořil jej v době svého studijního pobytu v Římě (získal Prix de Rome). Moderní město mělo být rozčleněno do blízkých, navzájem oddělených oblastí, spojených silnicemi (staré město, nové město, sféra průmyslu, sféra nemocnic a rekreace, sféra hydroinženýrských staveb a elektrárny). Roku 1920 zveřejnil jeho materiály Le Corbusier a sám se také později často hlásil k jeho odkazu ve svých urbanistických řešeních

b) Italský mladý architekt **Antonio Sant'Elia** napsal Futuristický manifest pro architekturu. V něm plédoval pro svůj projekt nového města budoucnosti – města moderní technologie, elektráren, dopravy letecké, železniční a automobilové: *Città Nuova*, 1914.

c) Utopie a realita funkcionalismu

Urbanistické teorie první poloviny 20. století jsou především spjaty především s osobností architekta Le Corbusiera a s mezinárodní organizací moderních architektů, CIAM:

Le Corbusier, vlastním jménem Charles-Édouard Jeanneret (1887-1965). Do blízkosti jeho urbanistických řešení můžeme položit již jeho první experimenty s obytnými domy:

– *Dom-Ino*, 1915: projekt typizovaných rodinných domků o dvou podlažích na pilotech (sestavovaných jako domino).

– *Vzorový dům - Maison Citrohan*, 1920: dvoupodlažní dům s rovnou, obytnou střechou, propojení vnitřních prostorů (ovlivnění Loosovým „prostorovým půdorysem“).

Z tohoto vzorového domu se odvíjí Le Corbusierova stavební typologie 20. let 20. století, kdy architekt tento obytný celek propojuje do větších domů, případně vytváří různé variace:

Immeuble-villas, 1922: zasazení typu Citrohan do velkých, poschod'ových obytných celků;

Výstavní pavilon „*L'Esprit nouveau*“, 1925: pavilon měl podobu Citrohanu s vnitřní zahradou;

Sídliště Henri Frugès, Pessac, 1924-1926 (nedokončeno): průmyslník-filantrop začal budovat Sídliště pro své dělníky v typologii Citrohanů – později byly domy pozměněny a přestavěny;

Sídliště Weissenhof, Stuttgart, 1927: na výstavě představil Le Corbusier dvě své realizace – jednak dům Citrohan, jednak dům s jednopokojovými byty pro existenční minimum.

Od roku 1925 se Le Corbusier stále více zabýval urbanismem a do konce svého života se stal ztělesněním funkcionalismu a moderní architektury v urbanismu:

– *Soudobé město* („la Ville contemporaine“, pro 3 mil. obyvatel), 1922: elitní město, využívají výhod obchodních a úředních budov, je sestavené z „immeuble-villas“ a „Citrohanů“.

Projekt byl kritizován pro jistou přezíravost vůči nižším společenským vrstvám.

Plan Voisin de Paris, 1925: utopický, poněkud provokativní projekt na přestavbu jádra Paříže do podoby vysokých mrakodrapů, postavených uprostřed zelené plochy.

Roku 1930 byl Le Corbusier tázán sovětskými úřady, jak by mělo dojít k decentralizaci budov určených pro volný čas v rámci plánování měst. Na to reagoval Le Corbusier textem „*Odpověď Moskvě*“ – z toho posléze vzešel projekt *zářícího města* – „la Ville radieuse“, 1935). Le Corbusier zde obhajuje princip *zónování* jako princip moderního urbanismu.

Čandigarh (Indie - Paňdžáb), 1951-1955 – urbanistický projekt středu nového města budovaném na šachovnicovém půdorysu: správní budovy hlavního města provincie - Justiční palác, Úřad vlády, Budova Parlamentu.

d) CIAM (Congrès International d'Architecture moderne)

Roku 1928 se sešlo na švýcarském záměčku v La Sarraz 24 architektů, především francouzských, švýcarských a německých a shodli se na vydání „Deklarace z La Sarraz“,

manifestu moderní evropské architektury a o vzniku organizace architektů, usilující o standardizaci a racionalizaci stavební výroby. Jedněmi z hlavních iniciátorů byli architekt Le Corbusier a švýcarský historik a teoretik Sigfried Giedion (v době, kdy jeho otec pracoval na ambasádě v Praze, krátkou dobu Giedion studoval i v Brně). Organizace uskutečňovala pravidelná setkání v různých evropských městech, zaměřená na různé stavební problémy.

Funkcionalismus v plánování měst: „Athénská charta“ (1933, na lodi z Athén do Marseilles), Paříž (1937): organizace byla pod silným vlivem Le Corbusiera. V městském plánování byly určeny hlavní funkce města: bydlení – rekreace – práce – doprava – historické stavby; odtud požadavek urbanistického zónování.

Městské zóny 30. let: Z architektonické diskuse v meziválečné době posléze došlo k ustavení základních zón, které by měl moderní urbanista respektovat:

satelitní města pro výuku - obchodní zóna - zóna dopravy - zóna hotelů a vyslanectví – administrativa - obytná zóna - zóna zeleně – průmysl - nová obchodní a administrativní centra - zelené pásy oddělující zóny, výškové stavby pro bydlení.

e) Lineární město – Le Corbusier vydal roku 1945 svou poslední urbanistickou teoretickou studii: *Trois établissements de l'homme* (Tři lidské sídelní útvary), tj. vesnice rozptýlená v krajině, koncentrické tradiční město a lineární město kolem silnic a řek mezi dvěma koncentrickými městy či vesnicemi. Le Corbusier promýšlel své starší experimenty jako byl např. projekt pro **Alžír, 1934**: plán na začlenění města do okolní přírody ve tvaru lineární zástavby. Brzy poté se Le Corbusier o tutéž odlišnou koncepci výstavby města pokusil také u nás: **Zlín, 1935** (neprovedeno): město mělo být rozvinuto do linie kolem zlínského údolí mezi Otrokovicemi a původní obcí Zlín.

17) Modernistické projekty po válce

a) Rekonstrukce a modernizace městských interiérů

- Německo: Brémy, Kiel - Nizozemí: Rotterdam

Evropská města a zejména města německá byla Druhou světovou válkou silně poničena. Musela být velmi rychle rekonstruována. V této souvislosti bylo často využíváno především předválečných myšlenek moderních urbanistů. Tyto úvahy se týkaly především nové organizace měst, snahy rozšiřovat veřejný sektor uprostřed měst a stavět nová, suburbánní sídliště pro rapidně rostoucí počet městských obyvatel. Běžně bylo využíváno nových napřímených rastrů ulic, města byla zastavována stavbami v jednoduchých kvádrových formách. Zpočátku bylo používáno levných stavebních materiálů, proto byly tyto stavby ve druhé polovině 20. století často znovu přestavovány a modernizovány.

- **London, The County Council (odd. architektury při radnici), 1956:** projekt na přestavbu náměstí Picadilly Circus. Projekty moderního urbanismu však zasahovaly mnohdy i do stávajících městských center. Jedním z utopických snů moderní doby byla úprava center, jejich rozšiřování na úkor historické zástavby. Na štěstí tyto projekty často nebyly realizovány. Problémem totiž byl geometrický schématismus, racionální úvaha, nerespektující historický vzrůst města. Právě tyto skutečnosti začali záhy kritizovat ti mladí architekti, kteří se dostávali v poválečné době do rozporu s původními ideály modernismu a funkcionalismu a směřovali k „*novému brutalismu*“.

- **New York, Lincoln Center for the Performing Arts, 1957-1966**

Jeden z „nejevroštějších“ projektů pro New York vznikl z iniciativy filantropa Johna D. Rockefellera III na pozemku šesti hektarů pro umístění různých kulturních institucí kolem ústředního náměstí. Celkový projekt vytvořil architekt Wallace K. Harrison (inspirace Le Corbusierem) a na jednotlivých projektech se posílili další představitelé internacionálního stylu v USA:

Metropolitní opera (Wallace K. Harrison), David Geffen Hall/filharmonie (vpravo - Max Abramovitz), David H. Koch Theater/státní divadlo baletu a tance (vlevo, Philip Johnson), Vivian Beaumont Theater (vedle opery – Eero Saarinen),

b) Velké urbanistické realizace: město v zeleni. Ve velkých realizacích však se začala prosazovat spíše organická koncepce města – města v zeleni. Asi nejslavnějším poválečným urbanistickým projektem se stala výstavba nového hlavního města Brazílie:

- **Brasília, nové hlavní město – urbanistická koncepce, 1957: Lucio Costa (1902-1998).**

Lucio Costa navrhl město v půdorysném tvaru nepravidelného kříže s prohnutou horizontálou, který sleduje přirozený tvar rozsáhlého terénu (půdorys tak bývá interpretován rovněž jako letadlo, nebo létající drak). Na vrcholu kříže je hlavní Náměstí Tří mocí; za ním u břehu jezera mimo daný půdorys je umístěn prezidentský palác. Urbanismus je poněkud elitářský, neboť obytné čtvrti jsou odsunuty na poloostrov na opačné straně jezera. Hlavní stavby projektoval **Oscar Niemayer (1907)** – parlament (foyer a dvě výškové budovy), prezidentský palác, nejvyšší soud, divadlo, katedrála, pantheon, aj.

- **Dháka (Bangladéš), 1965-1974** – vládní budovy a okrsek nového hlavního města: Národní shromáždění, mešita. Autorem komplexu je jeden z nejinspirativnějších severoamerických architektů druhé poloviny 20. století – **Louis I/sadore/ Kahn (1901-1974)**. V jeho tvorbě nalezneme z brutalismu, ale zejména velmi individuální a symbolicky motivované řešení monumentalismu spojeného s neobvyklým řešením vnitřních prosvětlených prostorů – jeho architektura překonává utilitárnost funkcionalismu.

c) Paříž, La Défense: roku 1958 bylo založeno sdružení pro veřejné stavby v oblasti La Défense - L'Établissement public pour l'aménagement de la région de la Défense (EPAD) a poté byla zahájena výstavba nové čtvrtě na severozápadním okraji Paříže v prodloužení ústřední pařížské osy. Roku 1964 vznikl urbanistický plán: organický tvar protáhlé kapky, na druhé straně do ní měly být vkládány příčné kvádry obytných panelových domů a výškové domy (tzv. „první generace“). V 70. létech došlo k úpravě projektu a začaly vznikat výškové domy „druhé generace“, orientované na severoamerické vzory mrakodrapů.

Výstavba La Défense byla poté v 80. letech 20. století opět modifikována směrem k postmodernismu. Místo stroze geometrických obytných budov byly nově projektovány úřední a obchodní budovy rozmanitých tvarů a s použitím různých, velmi kvalitních materiálů (sklo, barevné obklady apod. – např. Grande Arche/Arche de la Fraternité: Johann Otto von Sreckelsen, 1989). Na toto období navázala etapa modernizace (2000-2009), která byla začátkem současné snahy o novou výstavbu se současným udržováním původní urbanistické struktury.

d) Brno-Lesná, Viktor Rudiš – František Zounek (spolupráce Vladimír Dufek, Ivan Veselý, Ladislav Volák), 1961-1970: první velké předměstské sídliště v Brně bylo projektováno na základě inspirace finským sídlištěm v Tapiole – část městečka Espoo, součást Helsinek (žáci Aaltovi). Bylo stavěno uprostřed lesní zeleně (zachovaná Čertova rokle), bylo vytvářeno různorodými typy obytných staveb a zahrnovalo další stavby základního vybavení (obchody a kluby – Polana, Obzor, Lučina, Dukát, školy, volné travnaté plochy i umělecká díla). Roku 1973 k areálu připojil Viktor Rudiš kvalitní, brutalistický krytý bazén.

18) Kritika urbanistického funkcionalismu

a) Team X a konec CIAMu: zasedání v Dubrovniku (1956) rozhodlo o tom, že organizace spojená s funkcionalismem bude zrušena. Team X znamená název skupiny mladých architektů odvozený od toho, že její členové měli připravit X. kongres CIAMu v Otterloo (1959). Byli mezi nimi angličtí brutalisté manželé Smithsonovi a holandský architekt Aldo van Eyck. Ten pronesl roku 1959 vstupní projev „Kruhy z Otterloo“, v němž plédoval pro rozmanitost moderní architektury, založené na různorodých potřebách a kulturních tradicích člověka. Další kongres se již nesešel. Důležitou roli v závěru hnutí hrál přítom norský architekt a historik *Christian Norberg-Schulz*, díky jehož existencialisticky zaměřeným úvahám (*Genius loci*) a zdůrazňováním principu „ars combinatoria“ jako moderního principu se mohl předválečný funkcionalismus proměnit v moderní hnutí druhé poloviny 20. století.

b) Teoretická kritika funkcionalismu v USA:

Jane Jacobs (1916-2006), *Smrt a život velkých amerických měst* (přeloženo do češtiny, původní vydání 1961) – americko-kanadská žurnalistka se stala jednou z njevlivnějších kritiček moderního urbanismu, založeného na funkcionalismu.

Kevin Andrew Lynch (1918-1984), *Obraz města*, 1960 – vyžaduje ve městě identifikaci následujících prvků: *Cesta – Hranice – Oblast – Uzel (ohniskový bod, náměstí) – Významný prvek (identifikovatelný objekt, sloužící jako referenční bod)*.

c) Město nebo tvorba životního prostředí? Důležitou urbanistickou úlohou se stává směrem do současnosti úvaha o decentralizaci města spolu s výstavbou sateletních městeček v blízkosti velkých měst a s tím související větší zájem o životní prostředí:

Bohuslav Fuchs, Nové zónování. Urbanistická tvorba životního prostředí z hlediska sídelního a krajinného. 1961- něco jako manifest „antizónování“ a jeho nahrazení „sektorovým“ či „multijádrovým“ modelem. Základem se měl stát obytný okrsek, v němž by byly propojeny dosavadní oddělené zóny. Současně přerod plánování města směrem k širšímu plánování životního prostředí.

18. Od postmodernistické kritiky k velkým projektům konce 20. století

a) Kritika a nové návrhy:

Ricardo Bofill (1939-2022), katalánský architekt, proslulý zejména svými půdorysně „barokními“ bloky domů s historizujícími, sloupovými fasádami: *Les Echelles du Baroque*, Paříž, 1985; *Antigone* – obytná čtvrť na barokním půdorysu, Montpellier, 1978-2000; *Le Capitole*, Montpellier, 1996.

Oswald M. Ungers (1926-2007), německý architekt z Kolína n.R. zpočátku inklinoval k brutalismu, v 60. letech postupně směřoval k racionalismu a přátelil se s Aldo Rossim. Roku 1968 začal učit na Cornell University v New Yorku a zajímal se o urbanismus a typologii obytných domů: *Marburg an der Lahn*, 1976. V 80. letech 20. století proslul Ungers svými projekty pro Frankfurt nad Mohanem a tehdy se stal rovněž hlavním architektem města Frankfurtu.

Collin Rowe, *Collage City*, 1979 (Město jako koláž);

Leon Krier, *Architektura – volba nebo osud?* (česky Praha 2001): tradicionalistická a konzervativní kritika současného urbanismu.

b) Londýn, Docklands:

Roku 1981 byla založena společnost „The London Docklands Development Corporation“ s cílem znovu oživit areál bývalých říčních doků. Od té doby zde vzniklo množství moderních obytných domů a výškových staveb. Problémem je poměrně různorodá kvalita projektů: od příkladů spíše banální současné architektury až po stavby významných architektů (Norman Foster).

c) Paříž, „The Grand Travaux“, vzniklé v období prezidenta Mitteranda:

Parc de la Vilette (Bernard Tschumi), Grand Louvre (pyramida – I.M. Pei, 1988), La Défense (Grande arche – Otto von Spreckelsen, 1983-1989), Opera-Bastilla (Carlos Otto, 1989), Institut du Monde Arabe (Jean Nouvelle, 1983-1987), Bibliothèque de France (Dominique Perrault, 1995).

d) London, Green Strategy Report, 1991:

Program londýnské radnice je zaměřen na rozvíjení sítě ve městě, která se netýká pouze plánování obytných bloků, ale dotýká se životního stylu všech obyvatel:

1. síť: pěší: série projektů spojující železniční stanice, obchody, školy, zahradní stezky – rekreační charakter
2. síť: cyklistická
3. síť: biologické koridory – slunce, voda, zeleň (i když málo živočichů)
4. síť: říční koridory – udržování starých, výstavba nových

e) Christian de Portzamparc (1944): jeden z nejvýznamnějších francouzských architektů, vycházející z některých prvků postmoderních a dekonstruktivistických („nový sensualismus“ v architektuře, např. Paříž, Cité de la Musique, 1984-1995) vytvořil urbanistický koncept „l'îlot ouverte“ – otevřený blok, jenž vystupuje proti tradicionalistickým uzavřeným urbanistickým blokům i proti volnému plánování funkcionalistických sídlišť.

CENTRUM PRO DĚJINY OBRAZU A VIZUÁLNÍ KULTURY